

УНІВЕРСАЛІЗМ І РЕЛЯТИВІЗМ ЦІННОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ ПРАВОВИХ КУЛЬТУР

Х. БЕХРУЗ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

І. ДЕЯКІ ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Сучасний етап розвитку суспільства відбувається під впливом глобалізації, яка охоплює майже всі сфери суспільного життя: політичну, соціально-економічну, культурну, правову.

Глобалізаційні процеси серйозно впливають і на таку важливу сферу суспільного життя, як правова культура, яка існує в рамках різних цивілізацій. Розширюються культурні контакти між людьми, які є носіями різних цивілізаційних цінностей, що активізує ціннісний обмін між ними.

Виникають запитання, які вимагають відповіді: Чи існують цінності, які можна охарактеризувати як універсальні, загальнолюдські? Чи правильним є твердження, що кожна цивілізація формує свою унікальну і неповторну систему цінностей? Чи, можливо, істинними є обидва твердження? Визнання цього постулату передбачає знаходження відповідей на такі запитання: які цінності є універсальними для представників різних культур? Чи є однаковим смислове наповнення понять, що використовуються для позначення «загальнолюдських» цінностей у контексті різних цивілізацій? Наскільки нездоланними є перешкоди, створювані відмінностями в системах цінностей, і чи можливо знаходження для них спільного знаменника, що дозволяє створити рамки для безконфліктного співіснування і побудови рівноправного діалогу різних правових культур?

Зазначене вище актуалізує дослідження як цінностей взагалі, так і систем цінностей тієї чи іншої цивілізації та ціннісно-нормативних орієнтацій пред-

ставників різних культур, етносів, а також дослідження впливу діалогу культур на розвиток сучасного суспільства, правових систем і правових культур.

Поняття «цінності», «правові цінності», а також їх універсалізм і релятивізм, є одними з найважливіших напрямів наукових досліджень таких зарубіжних авторів, як К.-О. Апель, В. Бачинін, М. Вебер, Ю. Габермас, Д. Девідсон, А. Гусейнов, Р. Карнап, Б. Кистяківський, Г. Левін, О. Лукашева, О. Мамчур, К. Поппер, Т. Спаар, В. Стюпін, А. Тойнбі, П. Фейєрабен, О. Хеффе, І. Честнов та ін.

У вітчизняній науці також чимало досліджень, присвячених цій проблема-тиці, зокрема М. Козюбри, С. Максимова, О. Мережко, Ю. Оборотова, П. Рабіновича та деяких інших.

II. ПОНЯТТЯ ЦІННОСТЕЙ, ЇХ УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ І РЕЛЯТИВІЗМ

Визначення поняття «цінності» представляє значний інтерес як з теоретичної, так і з дослідницької точки зору. Розуміння цінності має велике методологічне значення, оскільки важливість дослідження цінностей зумовлена визначальною роллю, яку вони відіграють у формуванні та функціонуванні різних регуляторів соціального життя — морально-етичних, релігійних, правових.

Серед науковців відсутня єдність поглядів щодо визначення поняття «цінності». Так, представники ідеалістичної філософської думки цінність розуміють як уявлення людини про певні ідеальні становища, наявність яких зумовлена задоволенням потреб — фізіологічних, матеріальних, інтелектуальних, духовних тощо.

У філософському словнику можна зустріти таке визначення цінностей як узагальнених уявлень людей щодо найбільш значущих цілей і норм поведінки, які визначають пріоритети у сприйнятті дійсності, задають орієнтації їх дій і вчинків у всіх сферах життя і значною мірою формують «життєвий стиль» суспільства. Система або сукупність домінуючих цінностей у концентрованому вигляді виражає особливості культури та історичного досвіду цього суспільства.

Цінність також розглядається як властивість того чи іншого суспільного феномену, спрямована на задоволення потреб та інтересів індивіда, групи людей і суспільства в цілому, а не є уявленнями про ці властивості.

Поняття «цінності» пов'язується також із поняттям «потреби», класифікація яких також проводиться за різними підставами. Найбільш відомою і визначальною є ієрархічна система класифікації потреб, запропонована А. Маслоу, яку зображують у вигляді піраміди з п'яти пластів, що відображають порядок виникнення тих чи інших потреб. В узагальненому вигляді їх можна представити так: перший пласт — вітальні (життєві) потреби — потреба в їжі, воді тощо; другий — потреба в безпеці; третій — у належності до певної соціальної групи; четвертий — у визнанні; п'ятий — у самовираженні [1].

На думку В. Бачиніна, цінності, на які орієнтована правосвідомість двох основних груп — цінності існування й цінності, пов'язані із накладанням певних зобов'язань. До цінностей існування належать життя, здоров'я, свобода, власність та ін. (цінності-цілі), а цінності-зобов'язання мають інструментальний характер (цінності-засоби). Лише цінності-засоби є правовими. Всі цінності, які можна віднести до сфери права, на думку дослідника, виступають як цінності-засоби [2, с. 213].

Одним із підходів до трактування цінностей є умовний розподіл їх представників (тобто тих, хто є прихильником відповідного підходу) на: універсалістів (Платон, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель та ін.), які наголошують на існуванні деяких безумовних, транскультурних цінностей, універсальних моральних норм, пов'язаних з єдиною і незмінною, позаісторичною людською природою; і антиуніверсалістів, для яких характерним є утвердження релятивізму всіх моральних норм, оскільки вони повинні розглядатися в контексті цілепокладання та значущості для індивідуума, а також унікальності ірраціонального буття людини. Позиція останніх виражена, зокрема, в постніцшеанській європейській філософії (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер та ін.).

Універсалізм можна охарактеризувати як напрям філософської думки, відповідно до якого світ розглядається як нескінченна цілісність; також утверджується примат загального над одиничним. Відповідно до філософських концепцій, заснованих на постулатах кантівських «загальних і необхідних» форм апіорної свідомості, діалектиці Гегеля, відмінність і своєрідність іншого, особливого повинно бути нівельовано задля домінування «загального», «універсального».

Релятивізм є філософсько-методологічною концепцією, відповідно до якої все у світі відносно, абсолютизується мінливість дійсності та наших знань про неї; також підкреслюється примат цілісності, системності реальності по відношенню до її окремих частин, примат розвитку над збереженням вже набутого, досягнутого. Принцип релятивізму був сформульований ще за часів античності Протагором: «Людина є мірою всіх речей». Це означає, що істинним або хибним все виявляється лише по відношенню до нас.

Сучасний російський філософ Г. Левін зазначає, що релятивність пронизує всі сфери буття. Існують ієрархії релятивності. Історична послідовність, в якій відкривалися форми релятивності, збігається з історичною послідовністю, в якій виникали форми релятивізму. Античний релятивізм і релятивізм Нового часу – це значною мірою архів методології науки... сучасний релятивізм по суті тільки набуває розвитку. Вчений виокремлює такі сучасні форми релятивізму, як моністичний і плюралістичний релятивізм [3, с. 75, 79].

У сучасних умовах, зазначають дослідники, ціннісний релятивізм постмодернізму здатний впливати не тільки на теоретичне, а й на практично-духовне ставлення до світу і людини, і в цьому плані проявляється нове його співвідношення з етикою, правом і релігією.

В основу права покладено такі абсолютні цінності, як збереження життя, сім'ї, власності, забезпечення безпеки, отримання знань, прийняття рішень тощо. Отже, базові цінності, які є загальними для будь-якої культури, на підставі однакової значущості для будь-якого індивіда, а також їх однакового смислового наповнення, можуть претендувати на статус універсальних.

Під час розгляду поняття «цінності» необхідно враховувати, що поряд із загальноцивілізаційними цінностями, кожній окремій соціальній групі або класу притаманна своя система ціннісно-нормативних орієнтацій, своя концепція цінностей.

Значущість базових, первинних цінностей – життя, безпеки, продовження роду не залежить від належності до будь-якої цивілізації або соціальної групи.

Цінності соціальні, політичні, економічні є результатом соціалізації людини, диференціація суспільства нерозривно пов'язана з цією групою цінностей. Вони — відносні, мають різну значимість для різних суспільств. Поняття, що позначають ці цінності, можуть мати різне тлумачення в контексті різних культур.

Спільність ціннісно-нормативних орієнтацій членів суспільства характеризує їх належність до конкретної цивілізації.

Різне відображення ідеї універсальних цінностей у системі позитивного права в рамках правових систем різних держав зумовлено різними правовими традиціями, які по-різному інтерпретують походження, призначення і вищий сенс реалізації цих цінностей.

Проблема універсалізму та релятивізму правових цінностей, зокрема через концепцію прав людини, в контексті співвідношення універсальності і культурного різноманіття, була і є однією з найактуальніших проблем сучасної науки. Дослідженню діалектики універсальних і конкретно-історичних властивостей прав людини присвячено численні наукові праці (П. Рабінович, О. Лукашева, С. Максимов, О. Мережко, К.-О. Апель, Ю. Габермас та інші).

Неодноразово акцентував увагу на діалектиці загального та особливого у правах людини П. Рабінович. Загальне набуло прояв у тому, що у ХХ–ХХІ ст., зазначає науковець, однією із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини стала його глобальна універсалізація. Про це свідчить, наприклад, те, що до найвизначніших договірних актів ООН з прав людини приєдналися від 70 до 90 % усіх держав світу. Так, у Загальній декларації прав людини закріплено мінімально необхідний перелік назв прав і свобод як своєрідного пакета взірців, що на них має бути зорієнтовано політику кожної цивілізованої, демократичної держави (і справді: більшість цих назв відтворено у переважній частині сучасних конституцій чи інших фундаментальних національних законів. Особливе у правах людини знайшло втілення у диверсифікації змісту прав людини. Ідеологічним віддзеркаленням об'єктивної діалектики загального та особливого (а подекуди й одиничного) у правах людини є наявність декількох неоднозначних філософсько-антропологічних її інтерпретацій. Найбільш поширеними серед них є концепції абсолютного універсалізму, поміркованого універсалізму та культурного релятивізму [4, с. 255–257].

Досліджуючи проблеми універсальних стандартів прав людини та цивілізаційних традиційних норм, О. Лукашева справедливо зазначає, що сучасний світ розвивається під впливом двох процесів — глобалізації та самоствердження цивілізацій. Ці процеси, як два потужних потоки, плавно і гармонійно поєднуються; але іноді, перетинаючись на крутих порогах, вони створюють турбулентні завихрення такої сили, які можуть призвести, а часом і призводять, до соціальних катаклізмів і ставлять людство на межу конфронтації. Оскільки насильно нав'язані чужорідні цінності, які сформувалися в іншій культурі та погано приживаються на невідповідному ґрунті, руйнують звичні суспільні зв'язки, дезорієнтують людей, вносять хаос в усталений розвиток [5, с. 39–40].

Як зазначає С. Максимов, у світовій, політичній і правовій філософії в питанні універсальності прав людини стикаються діаметрально протилежні позиції універсалізму та партикуляризму. Універсальність прав людини зовсім

не означає їх уніформності, одноваріантності, а передбачає приділення уваги культурному різноманіттю. Не є вони й абсолютними правами у тому сенсі, що їх правильна інтерпретація та здійснення вимагають урахування культурного різноманіття та інших суспільних цілей [6, с. 29].

Всесвітня конференція з прав людини 1993 р., обговоривши питання універсальності та культурного релятивізму, проголосила, що універсальність основних прав і свобод людини «не підлягає сумніву», що «міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою».

Основоположні права людини існують незалежно від територіальної та національної належності. Вони є невід'ємними властивостями кожної людини, істотними ознаками її буття. Так, проявом універсальності у сфері прав людини є прийняття Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) тощо. Проявом релятивізму є існування різних концепцій прав людини залежно від цивілізаційної належності, які знайшли відображення у таких регіональних міжнародно-правових актах, як Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Американська конвенція прав людини (1969 р.), Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Каїрська декларація з прав людини в ісламі (1990 р.), Арабська хартія прав людини (1994 р.).

Однак Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод можна вважати проявом не тільки релятивізму у сфері прав людини, а, мабуть, більшою мірою універсальності, оскільки цей документ є відображенням названих вище документів універсального характеру. Більше того, вже сама Конвенція значно вплинула на розвиток інституту прав і свобод людини не тільки на території Європи, а й на інших континентах. Вона не могла так чи інакше не братися до уваги при розробці відповідних регіональних міжнародно-правових документів [7, с. 114].

Керівники низки держав (Іран, Китай, Індонезія та ін.), використовуючи аргументи прихильників культурного релятивізму, обґрунтовують законність і неминучість обмеження прав людини. Так, Ісламська Республіка Іран стоїть на позиції неможливості застосовуватися мусульманами Загальної декларації прав людини, оскільки вона уособлює іудейсько-християнські традиційні погляди, і не відповідає ісламській системі цінностей. Глава китайської делегації на Всесвітній конференції з прав людини (1993 р.) заявив, що державний суверенітет є основою реалізації прав громадян. Якщо не забезпечений суверенітет держави, не може бути мови про права його громадян. Погляди, згідно з якими питання прав людини не визнають кордонів, і що принцип невтручання у внутрішні справи непридатний у цій галузі, і будь-які дії, засновані на цих поглядах, є не що інше, як форми політики тиску. У ряді країн вважають, що ідея універсальності прав людини має протипагу в особі традиційних моральних зразків з їх етнічною та національною специфікою, а національні особливості конкретної країни відіграють провідну роль у забезпеченні прав і свобод громадян. Таким чином, цілий ряд країн вважають, що міжнародне співтовариство все ще не досягло універсального консенсусу щодо прав людини.

Прихильники релятивізму вважають, що різні історичні традиції, психологія та культура різних держав не можуть не впливати певною мірою на розуміння прав людини, на політику і практику в цій сфері. З цього державні діячі ряду східних країн роблять висновок, що не можна вважати, що стандарти і моделі прав людини, прийняті деякими країнами, є єдиними і не можна вимагати, щоб усі країни підкорилися їм. Вони визначають категорію «права людини» як явище, характерне лише для «західних цивілізацій» і не відповідне національній культурі і традиціям східних суспільств.

Отже, поляризація думок філософів, соціологів, правознавців та представників інших гуманітарних наук щодо тлумачення поняття «цінність» та можливостей існування універсальних цінностей зумовлена відмінностями у вирішенні питань співвідношення онтології та гносеології, об'єктивного та суб'єктивного, матеріального та ідеального, а також від цивілізаційної приналежності дослідників.

ІІІ. ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ДЛЯ ДІАЛОГУ ПРАВОВИХ КУЛЬТУР

Джерелом стійкого розвитку людства є різноманіття культур та діалог між ними. «Наше культурне розмаїття, — йдеться в Хартії Землі, проголошеної ООН, — є цінною спадщиною, і різні культури знайдуть свої власні шляхи до реалізації свого бачення стійкого способу життя» [8]. Людство повинно розширити глобальний діалог, ініційований Хартією Землі, оскільки необхідно багато чому навчитися один в одного в пошуках істини і мудрості. Ми повинні знайти гармонію між розмаїтістю і єдністю, індивідуальною свободою і суспільним благом, короткостроковими планами й довгостроковими цілями. Іншими словами, концентрація загальнолюдського в тій чи іншій культурі повинна бути настільки значною, щоб вона забезпечила можливість подолання специфічно національних форм вираження загальнолюдського [9].

Проблематика діалогу культур та партнерства цивілізацій неодноразово обговорювалася на Міжнародних Ліхачовських наукових читаннях, які проводяться майже щорічно, починаючи з 1993 р., і учасники яких наголошують на необхідності формування принципів, що лежать в основі такого діалогу, як необхідної основи для співіснування різних цивілізацій і культур. Їх активним учасником є С. Гусейнов, який справедливо зазначає, що діалог культур, з одного боку, передбачає своєрідну єдність між ними. Діалог передбачає таку співвіднесеність і зв'язаність культур між собою, коли вони, об'єднані спільністю кінцевих життєвих цілей, взаємно доповнюють один одного, потребують одна одну, не можуть існувати одна без одної. Діалог культур припускає спільність основоположень, які тільки і можуть задати адекватний простір такого діалогу. З другого боку, діалог культур виникає з їх відмінностей. Якісні відмінності культур — не тільки передумова й основа діалогу. Вони є також його результатом у тому сенсі, що діалог не знімає цих відмінностей, а у певному сенсі заострює їх. Ефективність діалогу культур полягає в поєднанні загальнозначущого (універсального) із самотутнім. Продуктивним може бути тільки рух, який відштовхується від самотутності культур і тим самим виникає з внутрішніх джерел кожної з них окремо. Без взаємоповажних відносин, заснованих на визнанні

споконвічної рівності культур за ціннісним критерієм, а отже, і суверенності кожної з них у формулюванні власних ціннісних критеріїв та пріоритетів, жодного діалогу між ними бути не може [10, с. 65].

Діалог, що розгорнувся між культурами, наголошує Ю. Оборотов, виводить до формування парадигми партнерських відносин, заснованої на прагненні досягти взаєморозуміння, компромісу у формуванні «загальної мови», згоди думок і дій із протилежною стороною. Цією парадигмою стверджуються цінності комунікативного співробітництва, серед яких рівноправне партнерство, свобода і відповідальність кожної зі сторін, визнання самоцінності партнера, орієнтація на ненасильницькі методи вирішення конфліктів. Для такого партнерства необхідне налаштування на культурну, історичну, стилістичну специфіку кожної зі сторін, воно засновано на принципі взаємної додатковості культур, що мають різні системи цінностей [11, с. 263–264]. При цьому дотримання загальних «правил гри» — партнерських норм — вимагає розширення взаємодії правових систем, посилення діалогу правових систем, руху по лінії взаємних поступок, вироблення довірливих відносин як стратегії довгострокового цивілізаційного співробітництва [12, с. 42].

Переходячи до розгляду проблем діалогу правових культур, необхідно усвідомлювати, що властиві для них правові цінності сформовані релігійними і культурними цінностями, що становлять основу тієї чи іншої цивілізації, культури. Епоха глобалізації надає цим питанням особливу гостроту й актуальність.

Право є цінністю, засвоюваною людиною у процесі соціалізації, і також може мати різну ступінь значимості та різне смислове наповнення. Прикладом тому є наявність різних концепцій праворозуміння. Говорячи про регулятивну функцію права, необхідно враховувати такий найважливіший фактор, як ставлення до нього в тому чи іншому суспільстві як способу регулювання різних сторін життя соціуму. Саме таке «розуміння права», тобто усвідомлення індивідумом того місця, яке посідає право у структурі правової системи, може виступати в якості критерію класифікації типології правових культур. Якщо право є головним регулятором суспільних відносин і виступає детермінантою соціального життя, йдеться про західні правові системи. Там, де право, його зміст та функціональне призначення детермінуються іншими факторами — релігійними, етичними, мова йде про незахідні правові системи.

Західне право також має ряд відмінностей, що виявляються в існуванні різних правових сімей — законодавчого і прецедентного права, існування яких зумовлено індивідуальним шляхом розвитку тієї чи іншої культури, що існує в рамках західної цивілізації.

Домінуюча нині ідея універсалізму цінностей та заснованих на них прав і свобод людини, обертається на практиці інтервенціями проти країн, чії правові культури сформовані іншими системами цінностей, а такі поняття, як «демократія», «права людини», «політичні свободи», мають відмінне від західного смислове наповнення. Сьогодні проблемою є не тільки збереження унікальності та самобутності правових культур, сформованих різними цивілізаціями, етносами, а також забезпечення суверенітету національних держав і недопущення втручання в їх внутрішні справи під приводом порушення ними цих прав і свобод.

Національні правові системи не існують ізольовано. Вони взаємодіють одна з одною, ведуть нескінченний культурний діалог. Правова система окремої держави піддається постійному тиску з боку фрагментів інших правових культур, юридичних текстів, процедур та правових конструкцій. «Бомбардування» культури текстами з чужої культури призводить до нової інтерпретації і цих «занесених» текстів, і самого контексту «аборигенівської» культури. З такої нової інтерпретації неминуче виростають нові смисли, реалізовані в людській діяльності [13, с. 21–22].

Більше того, історія існування великих правових систем, як правило, починалася з запозичення (афінське, римське, західне право та ін.). Воно може відбуватися через окремі правові інститути, елементи юридичної техніки і практику правозастосовної діяльності. Має місце також запозичення правових принципів, правових ідей. Іншими словами, запозичення може бути фрагментарним, так званою правовою акультурацією, або глобальним, так званою правовою рецепцією. Якщо при правовій акультурації відбувається запозичення правових положень, то при правовій рецепції змінюються основи правової системи взагалі. Правова акультурація здійснюється різними шляхами і різними засобами: за допомогою законодавства і судової практики, за допомогою укладання договорів, а також приватним шляхом. Наприклад, правова акультурація, здійснювана вченими і викладачами, відбувається на рівні юридичної науки та юридичної освіти. На цій основі виокремлюються такі види правової акультурації: законодавча, судова, договірна і доктринальна [14].

Таким чином, сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур. Відбуваються процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими системами і правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, юридичної освіти тощо.

Необхідність діалогу правових систем і правових культур зумовлена неминучістю співіснування сучасних цивілізацій, що з кожним днем стає більш очевидним. Замкнутість існування правових систем призводить до застою, внаслідок чого питання їх подальшого розвитку стають більш проблематичними і не можуть відповідати потребам і інтересам сучасного суспільства. Вихід за рамки національного бачення права, примат загальнолюдських цінностей у розвитку цивілізації та її правової складової — ставиться головною вимогою в розвитку сучасного суспільства. Сучасний світ характеризується наростаючою тенденцією до інтеграційних процесів шляхом взаємодії правових систем.

Сучасні процеси, породжені епохою глобалізації, ставлять перед усією юриспруденцією завдання використання потенціалу різних правових сімей (систем) у вирішенні масштабних завдань, що мають відношення до людства взагалі. Правові запозичення — одна з найбільш характерних рис правової еволюції.

Діалог правових культур не може відбуватися поза рамками впливу процесів глобалізації, яка стимулюється змінами у світовій економіці, включаючи зростаючу економічну взаємозалежність і технологічні можливості. Одним із факторів формування гео економічного простору є «взаємопроникнення» правових систем [15, с. 3]. Глобалізаційний процес, що розвивається в політичній сфері, відрізняється від глобалізації в соціально-економічній сфері. Держави значною мірою зберігають свою самостійність. Тому щодо держав, а також пра-

вових систем більш прийнятним є термін «інтернаціоналізація», що означає, перш за все, зближення політичних і правових систем держав, поглиблення їх взаємодії, культурного впливу [16].

Діалог правових культур повинен здійснюватися виходячи з того, що повна і неспотворена картина правового регулювання в суспільстві може бути складена на основі пізнавального матеріалу, добутого в результаті наукового, нормативного і ціннісного осягнення юридичної дійсності. Однієї форми пізнання, навіть якщо вона наукова, недостатньо. Жодну з форм не можна штучно перебільшувати за рахунок інших. Тільки разом, а не кожна окремо, вони можуть претендувати на більш-менш правильне пояснення реальності [17, с. 76–77].

Національна правова культура має самобутній характер і, як і національна правова система, є надбанням різних співтовариств, які формуються в рамках відповідних цивілізаційно-культурних традицій.

Ці роздуми підтверджують те, що стандартизація та універсалізація глобалістських ідей, відображених у неоліберальній ідеології, може призвести до знищення національних правових культур, що, у свою чергу, не сприяє ефективному функціонуванню національних правових систем, оскільки воно безпосередньо залежить від стану національної правової культури [18, с. 86].

Як справедливо зазначає І. Василенко, майбутнє світового суспільного розвитку в епоху глобалізації має базуватися на діалозі цивілізацій як загальному просторі багатогранної духовності — завжди відкритому і вічно вдосконалюється у процесі розуміння іншого [19, с. 18].

Таким чином, цінності постають як у вигляді універсальних понять, так і у вигляді відносної, релятивної величини, при розгляді людини як соціальної істоти, чиє мислення сформовано певною культурою, породженою відповідною цивілізацією. Тобто релятивізм правових цінностей зумовлений розходженням цивілізаційних підстав тієї чи іншої культури. Абсолютними, універсальними цінностями для будь-якої цивілізації є лише ті, які становлять основу виживання людини як біологічного виду. Цінностям, що є результатом соціалізації, продуктом культури, повною мірою властивий релятивізм, оскільки вони мають різне смислове наповнення, їх реалізація сприяє досягненню різних цілей і реалізації різних життєвих програм.

IV. ВИСНОВКИ

1. Актуальним питанням сьогодні є питання цінностей, що становлять основу цивілізації та формують менталітет народу і ціннісно-нормативну орієнтацію індивідів, визначають поведінкові моделі та приводять у рух механізми відтворення суспільства.

2. Базовими цінностями, які обґрунтовано можна назвати універсальними, які забезпечують виживання людини, є життя, безпека і продовження роду. Цінності вищого рівня — соціальні, політичні та інші є результатом соціалізації людини. Їм властивий релятивізм, оскільки вони є продуктом культури. Осмислення і засвоєння людиною вищих або духовних цінностей є запорукою розвитку культури.

3. Універсальні цінності певною мірою демонструють притаманний їм релятивізм, отримуючи втілення в системі позитивного права держав, які належать до різних правових систем.

4. Важливою проблемою сучасного світу, викликаною процесами глобалізації, є проблема розбудови діалогу правових культур, що мають відмінності, зумовлені відмінностями їх цивілізаційних основ. Розглядаючи проблеми діалогу культур, необхідно враховувати, що властиві їм правові цінності сформовані моральними, релігійними і культурними цінностями, що становлять основу цивілізації, культури. Цивілізаційна належність зумовлює різне розуміння сенсу, призначення і можливостей реалізації цінностей, які прийнято відносити до розряду універсальних.

5. Цивілізаційна взаємодія і діалог правових систем є об'єктивним процесом, зумовленим сучасним етапом розвитку суспільства. Безумовно, існують цивілізаційні відмінності, іноді взаємовиключні, зокрема надмірна індивідуалізація західного способу життя і цивілізації, колективізм, що визначає спосіб життя і мислення східної цивілізації. Проте існування таких відмінностей не може і не повинно зупинити процес мобілізації потенціалу цих цивілізацій, які забезпечують існування людства в майбутньому. Для того щоб цей діалог і взаємодія були узгоджені, вони мають ґрунтуватися на принципах, що забезпечують толерантне ставлення й сприйняття іншого способу життя, іншого менталітету та інших цивілізаційних сприйнять навколишнього світу, де немає місця нав'язуванню однієї цивілізації способу життя і мислення іншої.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Маслоу А.* Мотивация и личность. — СПб., 2011. — 352 с.
2. *Бачинин В. А.* Философия права : конспект лекций. — Х., 2002.
3. *Левин Г. Д.* Современный релятивизм // Вопросы философии. — 2008. — № 8.
4. *Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. / за заг. ред. П. М. Рабіновича.* — Л., 2005.
5. *Лукашева Е.* Универсальные стандарты прав человека и цивилизационные традиционные нормы: конфликт культур // Право Украины. — 2011. — № 5–6.
6. *Максимов С.* Права человека: универсальность и культурное многообразие // Право Украины. — 2011. — № 5–6.
7. *Бехруз Х.* Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та ісламські міжнародно-правові документи (компаративістський аналіз) // Право України. — 2010. — № 10.
8. *Хартія Землі: Принята Всемирной Комиссией по окружающей среде и развитию при ООН (1987 г.)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.earthcharter.ru/index.php?cnt=5>.
9. *Байдаров Э. У.* Влияние глобализации на культуру и ценности человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/510/57>.
10. *Гусейнов А.* Диалог культур: возможности и пределы // Диалог культур и партнерство цивилизаций : VIII Международные Лихачевские научные чтения (22–23 мая 2008 г.). — СПб., 2009.
11. *Василенко И. А.* Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства. — М., 1999.
12. *Оборотов Ю. М.* Філософія права і методологія юриспруденції // Проблеми філософії права. — 2003. — Т. 3.
13. *Лотман Ю. М.* Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М., 1999.

14. *Оборотов Ю. Н.* Традиции и новации в правовом развитии. — О., 2001. — 156 с.
15. *Кочетов Э. Г.* Геоэкономика : учеб. — М., 1999.
16. *Лукашук И. И.* Глобализация, государство, право. XXI век. — М., 2000. — 279 с.
17. *Мальцев Г. В.* Социальные основания права. — М., 2007.
18. *Бехруз Х.* Проблема сохранения национальной правовой культуры в условиях глобализации // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна. — К., 2010.
19. *Василенко И. А.* Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства. — М., 1999. — С. 18.

Бехруз Х. Універсалізм і релятивізм цінностей у контексті діалогу правових культур

Анотація. Досліджено цивілізаційні відмінності в розумінні сенсу, призначення і можливостей реалізації цінностей, які прийнято відносити до універсальних чи релятивних. Вказано на необхідність здійснення цивілізаційних взаємодій та діалогу правових культур на принципах, що забезпечують толерантне сприйняття іншого способу життя, іншого менталітету та інших цивілізаційних особливостей розуміння навколишнього світу.

Ключові слова: цінність, типологія цінностей, універсальність, релятивізм, релятивність, правові цінності, діалог правових культур.

Бехруз Х. Универсализм и релятивизм ценностей в контексте диалога правовых культур

Аннотация. Исследованы цивилизационные различия в понимании смысла, предназначения и возможностей реализации ценностей, относящихся к универсальным или релятивным. Указано на необходимость осуществления цивилизационного взаимодействия и диалога правовых культур на принципах, обеспечивающих терпимое восприятие иного образа жизни, иного менталитета и иных цивилизационных восприятий окружающего мира.

Ключевые слова: ценность, типология ценностей, универсальность, релятивизм, релятивность, правовые ценности, диалог правовых культур.

Bekhruz Kh. Universalism and Relativism of Values in the Context of Dialogue of Legal Cultures

Summary. The civilisation differences in understanding of sense, destination and possibilities of realisation of universal and relativism values are researched in the article. The necessity of civilisation interactions and dialogue of legal cultures are indicated to be made on principles that provide tolerant perception of other way of life, mentality and other civilisation perceptions of visual environment.

Key words: value, universalism, relativism, typology of values, legal values, dialogue of legal cultures.